

FRAGMENTI VIZITACIJE PULSKOGA BISKUPA ELEONORA PAGELLA IZ GODINE 1690.

Miroslav BERTOŠA, Pula

Od bogatoga fonda vizitacija pulske biskupije, nakon požara u potkrovlju katedrale u Puli 1828., očuvali su se samo fragmenti. Autor analizira dio pastoralnog posjeta pulskoga biskupa Eleonora Pagella (1689.–1695.) u trima južnoistarskim selima – Krnici, Galizani i Fažani – važnim središtima i župama njegove prostrane dijeceze. I ovaj odlomak, sada pohranjen u Arhivu Biskupskog ordinarijata u Poreču, poput ostalih vizitacijskih vrela, svjedoči o osebujnim oblicima pučke religioznosti i životne svakodnevice.

Reformacija i protureformacija dugo su i duboko potresali vjersko i društveno-političko tkivo Europe od druge polovice XVI. do konca XVII. stoljeća. Svjedočanstvo o tim perturbacijama i mijenama europskoga društva, kao i o konstruiranju novih vjerskih i svjetovnih *mentalnih* ustroja, predstavljaju i mnogobrojni kodeksi biskupskih vizitacija, zapišnika nastalih prigodom vizitacija dijeceza, ali i usmenih izvješća *ad limina (apostolorum)*. Valja pripomenuti da je tek papa Siksto V. na početku svojega pontifikata posebnom bulom 20. prosinca 1585. – sukladno odredbama Tridentskoga koncila – obnovio obvezu usmenih biskupskih izvješća o prilikama u biskupijama.¹ Slično se može ustvrditi i za terenske pastoralne vizitacije, sinode, čak i za seminare.² Nije to bila novost, već obnova davnih institucija Katoličke Crkve sukladno kanonu.

Biskupske vizitacije: vrelo društvene i vjerske povijesti

Premda su još u XIX. stoljeću povjesničari pozorno čitali i koristili pastoralne vizitacije kao dopunu svojim arhivskim istraživanjima, tek su nova historiografska gibanja našega doba otkrila golemu dokumentacijsku vrijednost te vrste vrela. Između pedesetih i osam-

¹ Usp. Silvio TRAMONTIN, »La Diocesi nelle relazioni dei patriarchi alla Santa Sede«, u: *La Chiesa di Venezia nel Seicento*, Studium Cattolico Veneziano, Venezia, 1992., 55.

² G. BRACCABERE, »Visite canonique«, *Dictionnaire de droit canonique*, VII., Paris 1965. (*ad vocem*).

desetih godina zanimanje za vizitacijske zapisnike dostiglo je vrhunac.³ Tada je tiskan velik broj radova koji iz povijesnog i kulturno-antropološkog kuta analiziraju pojavu pučke religioznosti, njezinu osebujnu slojevitost, posebice prožimanje odrednica »donje« i »gornje« kulture, »pučke« i »učene« vjere. Pregledan i stručan prilog o postupnome povećavanju zanimanja za znanstvena proučavanja tekstova biskupskih vizitacija u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj izložen je još prije petnaestak godina u knjizi skupine autora tridentskog *Italisko-germanskog instituta* pod naslovom *Pastoralne vizitacije: analiza jednoga povijesnog vrela*.⁴ Biskupske su vizitacije istraživali i hrvatski autori, a davnih šezdesetih godina A. G. Matanić među prvima je objelodanio radove o biskupskoj vizitaciji dubrovačke nadbiskupije i o prvome poslijetridentskom apostolskome vizitatoru Agostinu Valieru u Istri i Dalmaciji.⁵ Do danas je u Hrvatskoj objavljeno dvadesetak radova o biskupskim vizitacijama.⁶

³ *Le visite pastorali: analisi di una fonte (a cura di Umberto MANZONE e Angelo TURCHINI)*, Il Mulino, Bologna, 1985. U posljednjem se poglavlju (str. 205–262) donosi pregled doktorskih disertacija o talijanskim biskupskim vizitacijama: *Tesi di laurea relative a visite pastorali italiane (dal 1958 al 1984)*. Od 1958. do 1984. na talijanskim je fakultetima na tu temu obranjeno 608 disertacija. Također i Angelo TURCHINI, »Una fonte per la storia della cultura materiale nel XV e XVI secolo: le visite pastorali«, *Quaderni storici*, 31. (1976.), 299–309.

⁴ *Le visite pastorali...* (bilj. 3). Knjiga je izašla u seriji *Annali dell'Istituto storico italo-germanico di Trento*. Autori su posebno istaknuli važnost radova francuskoga sociologa religije Gabriela Le Brasa koji je još 1931. u *Revue d'Histoire de l'Eglise de France* pozvao povjesničare i sociologe na podrobno »ispitivanje i tumačenje vjerske vitalnosti katoličanstva u pojedinim francuskim pokrajinama« (str. 40). Le Bras je tom problemu i sam dao promicateljski doprinos studijom *L'Histoire de la pratique religieuse en France*, Press Universitaires de France, Paris, 1942., 128 str. Autor analizom vizitacija potkrepljuje tezu o »geografiji religioznosti« i nastoji odgovoriti na pitanje zašto su, primjerice, u Bretagni nedjeljne mise dobro posjećene, dok u pokrajini Creuse crkve ostaju prazne! Le Brasova su istraživanja poticajna i za naše područje.

⁵ A. G. MATANIĆ, »Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4.«, *Mandićev zbornik*, Rim, (1965.), 193–209; ISTI, »Il cardinale Agostino Valier (+ 1606) iniziatore delle compagnie della SS. Carità in Dalmazia ed Istria«, *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, XXII. (1968.), 492–496. O Valierovoj je vizitaciji Dalmacije (1579.–1580.) još 1957. I. Vitezić u Rimu obranio doktorsku disertaciju (usp. MATANIĆ, *Il cardinale Agostino Valier*, nav. dj., 492). Ulomke Valierove vizitacije tršćanske biskupije (koja obuhvaća i dio istarskoga područja) objavili su Lorenzo TACCHELLA i Mary Madeline TACCHELLA, *Il cardinale Agostino Valier e la Riforma Tridentina nella diocesi di Trieste*, Editrice Arti Grafiche Friulane, Udine, 1974., 239 str. Vizitaciju koparske biskupije donijela je u prijepisu Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579.*, SAZU, Ljubljana, 1986., 201 str. Važna je i građa koju je nedavno objelodanila Tea PERINČIĆ, Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama«, *Povijesni prilozi*, XVII. (1998.), 157–176.

⁶ Važne pripomene donosi Slavko KOVAČIĆ u radu *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom vaticanskom arhivu (1626.–1658.)*, Nadbiskupski arhiv, Split, 1975., posebice u uvodnom dijelu (str. 9–28). Za istarsko područje usp. priloge Maksa PELOZE, »Visite pastorali nella provincia ecclesiastica di Rijeka (Diocesi di Rijeka-Senj, Krk, e Poreč-Pula)«, *Archiva Ecclesiae*, XXII.–XXIII. (1979.–1980.), 437–480, Miroslava BERTOŠE, »Biskupske vizitacije kao izvor za društvenu povijest Poreštine u XVII. stoljeću«, *Vjesnik Istarskog arhiva* I. [XXXII.], sv. 1. [32], (1991.), 75–84 i Antonia MICULIANA, »Giovannbattista Del Giudice e la 'Visitatio generalis parentinae diocesis – 1653'«, *Atti del Centro di ricerche storiche (Rovinj-Trst)*, XXIV. (1994.), 425–446. Izvješća »ad limina« pulskih (i uopće istarskih) biskupa prepričao je i komentirao Ivan GRAH. Za pulsku biskupiju usp. »Izvještaji pulskih biskupa Svetoj Stolici (1592–1802)«, *Croatiana christiana periodica* XI. (1987.), 20, 26–68.

Fragment sačuvane vizitacije pulskoga biskupa Eleonora Pagella iz 1690. opisuje obilazak triju južnoistarskih sela – Krnice, Galežane i Fažane.⁷ Neke indicije navode na zaključak da je netom imenovani biskup svoj pohod završio upravo u Fažani, iako ostaje nejasno je li obišao još neke dijelove svoje prostrane dijeceze, pogotovu one na austrijskome području. Na politički podijeljenom istarskome poluotoku, pulska je biskupija u mletačkome dijelu, osim Pule i njezinih sela, u svojoj jurisdikciji držala područja Vodnjana, Barbana, Labina i Plomina, dok su joj u austrijskome dijelu pripadala mjesta Boljun, Vranja, Brseč i Lovran. Pripadali su joj usto kaštel i barunija Kršan, te dijelovi gospoštija Lupoglav, Šumber i Klana. Pulska se biskupija protezala i na Kožljak, Novu Vas, Šušnjevicu, Paz, Kastav, Veprinac, Mošćenice i grad Rijeku.⁸

Južnoistarski pastoralni pohod biskupa Eleonora Pagella

Vićentinac Eleonoro Pagello, učeni doktor »obiju prava«, došao je na čelo pulske dijeceze 1689., nekoliko mjeseci nakon smrti Bernardina Cornianija, također doktora »in utroque« Sveučilišta u Padovi,⁹ karizmatičnoga biskupa koji je 26 godina upravljao biskupijom (1663.–1689.), održao četiri sinode (posljednju 1679.)¹⁰ i vodio brigu o obnavljanju duhovnoga života, očuvanju ćudoređa i promicanju katoličke tradicije u Istri.¹¹ U 46. godini života Eleonoro Pagello, dotad arhiđakon i vikar kaptola u Vicenzi, popeo se na biskupsku stolicu u Puli s dvostrukom zadaćom: da nastavi pastoralni rad svojega prethodnika i da obrani prava pulske Crkve u dijelu jurisdikcije pod političkom vlašću austrijskoga nadvojvode. Oba su problema bila iznimno kompleksna i teško ostvarljiva, iako je u njihovo rješavanje novi biskup unosio sav svoj zanos, snagu i dosljednost. U Puli se Pagello zauzeo za osnivanje sjemeništa, otvaranje zalagaonice (*Monte di pietà*), a o svojem je trošku popravio katedralu.¹² Njegova odluka da samo nekoliko mjeseci nakon ustoliče-

⁷ Arhiv Biskupskog ordinarijata, Poreč (dalje ABOP). Na fragment vizitacije pulskoga biskupa Eleonora Pagella upozorio me je još davne 1969. dr. Dragutin Nežić, preuzvišeni biskup porečko-pulski, koji mi je često izlazio u susret prilikom mojih povijesnih istraživanja u istarskim crkvenim arhivima. S velikim pijetetom i zahvalnošću čuvam uspomenu na biskupa Nežića.

⁸ Usp. Berardo BENUSSI, »Il feudo al Quarnaro della Chiesa episcopale polense«, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti. A. a. 1922–23.*, tom LXXXII. / 2, (1922.), 97–134. Benussi ističe da su posjedi na Kvarneru bili zapravo »feud pulske crkve ... duhovno i svjetovno podčinjen pulskim biskupima (erano luoghi dipendenti dai vescovi di Pola e nello spirituale e nel temporale)«, (str. 101).

⁹ Mario PAVAT, *La riforma Tridentina del Clero nelle Diocesi di Parenzo e Pola nei secoli XVI–XVII.*, Pontificia Universitas Gregoriana, Rim, 1960., 98–99.

¹⁰ U izvješću »ad limina« 1673. Corniani se žali da se »sinoda još nije mogla održati zbog kašnjenja reskripta bečkog nuncija...« (usp. I. GRAH, »Izvještaji pulskih biskupa...«, *nav. dj.*, /bilj 6/ 57). No, kako svjedoče druga crkvena vrela, Corniani je »sinodu slavio u Puli 1679.« (*qui anno 1679 synodum celebravit*). Podatak o tome vidi u Francesco BABUDRI, »Elenchus episcoporum polensium criticae emendatus«, *Folio Dioeceseos Parentino-Polensis*, XV. (1909.), 63; M. PAVAT, *La riforma Tridentina...*, *nav. dj.*, (bilj. 9) 98. Međutim, u disertaciji Velimira BLAŽEVIĆA, *Concilia et Synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicetiae, 1967., nema spomena o održavanju sinode 1679.; posljednju je sinodu Corniani održao 1673. (str. 120).

¹¹ F. BABUDRI, »Elenchus episcoporum polensium...«, *nav. dj.*, (bilj. 6) 63; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*, »Žakan Juri«, Pula, 1995., 36–37; 46. Također i I. GRAH, »Izvještaji...«, *nav. dj.*, 50–59.

¹² F. BABUDRI, »Elenchus...«, *nav. dj.*, (bilj. 10) 63; M. PAVAT, *La riforma Tridentina...*, *nav. dj.*, (bilj. 9) 99; I. GRAH, »Izvještaji pulskih biskupa...«, *nav. dj.*, (bilj. 6), 59.

nja obavi pastoralni obilazak svoje biskupije¹³ neizbježno navodi na zaključak da se htio upoznati s klerom i prilikama u kojem živi i djeluje, ali i s vjerskim, moralnim i materijalnim stanjem duša. Potkraj XVII. stoljeća Istru više nisu potresali vjerski prijevori, ali je sjećanje na braću Vergerije – Gian Battista, biskupa Pule (1532.–1548.),¹⁴ i Pier Paola mlađeg, biskupa Kopra (1536.)¹⁵ – poticalo na budnost, pa se, primjerice u izvješću Pagellova nasljednika Giuseppea Bottarija (1695.–1729.), izriječno spominje činjenica da je »Pula ostala uvijek pravovjerna, iako je bila okaljana Lutherovim zabludama«. ¹⁶ U doba Pagellova ustoličenja u Istri se, a posebno u njezinu južnom (i zapadnome) dijelu, dovršavao dva stoljeća dugi tijek migracija. U napuštene seoske i gradske kuće, na oranice i krčevine, u stočarsko–ratarske *stancije*, na neobrađenu i zemlju zaraslu u korov, u novopodignuta sela ... u XVI. i XVII. stoljeću naseljivali su se mnogobrojni došljaci iz širokoga zemljopisnoga područja, ne samo iz hrvatskih krajeva već i iz mletačkih pokrajina na Levantu, albanskoga priobalja, talijanskih pokrajina Furlanije i Veneta. Oni su donosili u Istru različite životne navike, običaje, način ophođenja, različite poglede na svijet, različite *mentalitete*, različit odnos prema vjeri ili čak i različitu vjeru (primjerice pravoslavni doseljenici u Peroj).¹⁷ Punih dvjesto godina traju sukobi između starosjedilaca i pojedinih novodošlih skupina, a procesi *akulturacije, asimilacije, socijalizacije i integracije* u istarsko društvo teku sporo i postupno.¹⁸ Crkva i istarsko svećenstvo u tim su procesima imali vrlo važnu ulogu.

Potaknut živim nastojanjem da svoju odgovornu zadaću obavi što savjesnije, Pagello je 1690., odmah nakon uvođenja u biskupsku dužnost,¹⁹ krenuo u pastoralni obilazak (dijela) pulske dijeceze. Sačuvani fragmenti odnose se na tri južnoistarska sela koje je biskup posjetio i predstavljaju izvorno svjedočanstvo o svećenstvu, stupnju religioznosti i svakodnevnom životu na istarskome selu potkraj XVII. stoljeća. Držim korisnim osvrnuti se podrobnije na ovu građu, jer je ona – osim izvješća *ad limina* – jedino očuvano svjedočanstvo o vizitacijama nekoga od pulskih biskupa XVII. stoljeća. Premda su biskupske vizitacije važno, prebogato, zanimljivo, upravo fascinantno povijesno/multidisciplinarno i interdisciplinarno vrelo,²⁰ »model« po kojem su nastale vrlo je jednostavan, gotovo ste-

¹³ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella.

¹⁴ Tek neke indicije upućuju na »herezu« G. B. Vergerija. Iako je stjecajem okolnosti umro u Kopru neokrijepljen sakramentima, pulski je biskup, za razliku od njegova brata, ostao u krilu Rimokatoličke Crkve. U *Acta Concistorialia* Tajnoga vatikanskog arhiva uz njegovo je ime zabilježena izreka »bonae memoriae«, što je jasan dokaz da ga Crkva ne smatra otpadnikom. Više podataka o tome pitanju donosi M. PAVAT, *La riforma Tridentina...*, nav. dj., (bilj. 9) 72–73.

¹⁵ P. P. Vergerije mlađi (Kopar 1498.–Tübingen 1565.), 1536. imenovan modruškim, zatim koparskim biskupom, važna je ličnost Rimske kurije, no kasnije postaje pristaša protestantizma. Usp. Antonio NIERO, »Pier Paolo Vergerio il Giovane«, u: *Istria e Dalmazia: uomini e tempi*, [s. l., no u Udinama], Del Bianco Editore, 1991., 177–180. (Autor donosi opsežan izbor literature o P. P. Vergeriju mlađem.)

¹⁶ Usp. I. GRAH, »Izvještaji...«, nav. dj., (bilj. 6) 61.

¹⁷ O tome opsežnije raspravlja M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*, nav. dj., (bilj. 11) passim (tu je navedena i ostala literatura).

¹⁸ ISTI, *Zlikovci i prognanici: Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*, Čakavski sabor – Istarska književna kolonija »Grozđ«, Pula, 1989., passim.

¹⁹ F. BABUDRI, »Elenchus...«, nav. dj., (bilj. 10) 63.

²⁰ O širini istraživateljskih mogućnosti skrivenih u građi vizitacija raspravlja i Giuseppe CUSCITO, »Aspetti religiosi e sociali della comunità di Grado attraverso le visite pastorali post-tridentine (1591–1663)«, *Studi*

reotipan. No u tom paradoksu dramatična je snaga vizitacijskih zapisnika: na uvijek ista pitanja dobivaju se različiti odgovori. Poput ostalih istarskih biskupa – i uopće biskupa poslijetridentske Europe – Eleonoro Pagello slijedio je općeniti *kvestionar* i tražio odgovore na pitanja o vjerskim prilikama i moralnome stanju u selima koja je pohodio, o posjećivanju mise, pohađanju vjeronauka, o babicama i krštenju djece rođene u smrtnoj opasnosti, o svećenicima i njihovu ophođenju, o njihovim приходima, o držanju propovijedi, davanju sakramenata, o crkvama, relikvijama, bratovštinama...²¹ Posebnu je pozornost biskup svraćao na preljub i prilježništvo, na »heretike« (javne ili prikrivene sljedbenike luteranstva i kalvinizma), na praznovjerje, na žene proglašene vješticama (*štrige*) i muškarce prijavljene da su čarobnjaci (*štriguni*), na psovače, bogohulnike i sve koji vrše »vražje čine« (*cose diaboliche*).

Selo Krnica: »pučka kultura« u postlijetridentskoj preobrazbi

Biskup Eleonoro Pagello stigao je u Krnicu 6. srpnja 1690., a navečer se uputio u seosku župnu crkvu. O tome svečanome činu ostao je zapis u vizitacijskome kodeksu: »*Kada je došlo doba večernjim pobožnostima, Njegova Preuzvišenost krenula je u crkvu na poduku kršćanskoga vjeronauka. Tu je Preuzvišeni zatekao puno okupljenih dječaka i djevojčica, ali i odraslih koji su se odazvali na znak zvona. Pošto je razvrstao nazočne, počeo je po pravilima podučavati nauk svete vjere (fece insegnare con Regola la Santa Dottrina) i u dugome je govoru uvjerio okupljenu čeljad da svake nedjelje dođu na misu i svoju djecu šalju na duhovnu poduku kako bi naučili tajnu svete vjere bez koje se nijedan kršćanin ne može spasiti (e persuase tutti gl'astanti con lungo discorso ad' intervenire ogni domenica, e mandar li loro figliuoli al Santo essercitio, acciò imparino i misterij della Santa Fede, senz' i quali è impossibile, ch' un Xpiano si salvi). Nakon što su izgovorene Bogorodičine litanijske, Preuzvišeni je sve blagoslovio i na koncu svojom rukom svakom djetetu dao novčić.*«²² Idućega dana prva je biskupu bila pozvana pedesetogodišnja Madalena, udovica pokojnog Jure Zenzerovića, s nadimkom Galijotin, seoska primalja, koja je na pitanje – »Zna li kako valja krstiti i polijevati vodom ako bi se dogodilo da u slučaju potrebe mora krstiti novorođeno dijete i tako mu spasiti dušu?« odgovorila, kako stoji u izvorniku, hrvatskim jezikom: »*Nikad mi se nije dogodilo da sam morala krstiti u slučaju nužde, no ako bi se to dogodilo izrekla bih ove riječi: Krstim te u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.*«²³ Provjeravanje seoskih primalja redovito se obavljalo za pastoralnih ophoda.

goriziani, XLVI. (1977.), 35–46.

²¹ Detaljnije o komparativnome proučavanju biskupskih vizitacija na temelju unaprijed dogovorena upitnika usp. u spomenutom djelu skupine autora *Le visite pastorali*, posebno u poglavlju »Uno strumento di analisi: il questionario« (str. 145–203).

²² ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Svi su navodi iz vizitacije navedeni prema izvorniku, zajedno sa stilskim nezgrapnostima i ortografskim greškama.

²³ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Carnizza Adi 7. Luglio 1690. U zapisniku je ovako opisan odgovor krničke primalje Madalene Zenzerović: »*Rispose: A' me non è mai successo di dover battezzare in caso di necessità. E se mi succedesse io direi queste formali parole: quali disse in lingua illirica (istaknuo M. B.), che tradotte in lingua italiana vogliono dire: Io ti battezzo in nome del Padre, e del Figlio, e del Spirito Santo. Amen.*« Izvorne hrvatske / »ilirske« riječi seoske primalje Madalene nisu navedene.

O prilikama u Krnici biskup je nastojao saznati najprije od Jakova Mandušića, jednoga od dvanaestorice članova *komunskoga banka*, zapravo skupa sudaca u čijem je djelokrugu bilo rješavanje najvitalnijih seoskih problema.²⁴ Dvojicu kapelana – Antuna Zenzerovića i Matu Brausa – te klerika Filipa Buršića, Mandušić je opisao kao osobe predane svećeničkome pozivu te da redovito najavljuju bdjenje pred velike svetkovine (*vigilie*) i same blagdane, obilježavaju ljetnice (*anniversarij*), poučavaju *Očenaš*, *Zdravomariju*, *Deset zapovijedi* i *ostale molitve*, a često drže propovijedi potičući puk na post i dobročinstvo... Potvrdio je da Zenzerović i Buršić nisu poročne osobe, da nemaju konkubine, da rijetko zalaze u seosku krčmu (*hosteria*), i to samo za okrepu u društvu s prijateljima, a kartaju se samo međusobno u kući u kojoj prebivaju. U svojem je iskazu krnički sudac Mandušić upozorio biskupa da samo jedan mještanin, Gašpar Šikić, iako oženjen, održava »izvanbračnu vezu s Jelom Bubulić, udovicom pokojnoga Miha«, te da zbog toga dolazi do nesuglasja sa zakonitom suprugom, ali i do prigovora ogorčenoga javnoga mnijenja. O tome se, veli Mandušić, otvoreno govori na trgovima, u gostionicama i na javnim mjestima, a pokazivanju nezadovoljstva pridonosi i sama preljubnica Jela, koja je »izjavila da joj uz čaranje treba samo hrabrosti i duha kako bi imala svakog oženjenoga muškarca kojega poželi« (*Elena di propria bocca si sia espressa, che con strigarie gli bastava l'animo d'haver ogni huomo maritato s'havesse voluta*).²⁵ Pod pritiskom seoskoga javnoga mnijenja i opomena kapelana došlo je do nagle promjene: »Jučer se, tvrdi Mandušić, ispovjedio i pričestio Gašpar Šikić i pritom izjavio da ga navedena žena više ne zanima«, a to je, istoga jutra kada je najavljena pastoralni pohod pulskoga biskupa, učinila i Jela Bubulić.²⁶ Time je spomenuti slučaj za biskupa-vizitatora bio zaključen. Iako su, osim grijeha preljuba, u Mandušićevoj izjavi spomenute i ljubavne zavodničke *strigarie*/čaranja udovice Jele, biskup tome nije pridavao posebnu pozornost, pa i nije otvarao daljnji istražni postupak.

Istarske (i uopće europske) pastoralne vizitacije obavljale su se tijekom cijeloga XVII., djelomično i XVIII. stoljeća, u znaku tridentske katoličke obnove, otkrivanja i uklanjanja onih pojava u javnome životu neke župe koje su predstavljale recidive nekadašnjega doba i smetnju obnoviteljskim nastojanjima. Zato je biskup Pagello seoskomu sucu Mandušiću postavio naoko anakronistično pitanje: Postoje li u Krnici, osim spomenutoga slučaja, »drugi javni preljubnici, heretici, vještice, javni hulitelji i zlikovci« (*altri Concubinarij Publici, Eretici, Streghe, Bestemiatori publici, et altri simili mal viventi*)? Mandušić je naveo primjer svojega mještanina Roka Zenzerovića, koji je napustio suprugu i time izazvao protiv sebe seosko javno mnijenje. Krničani su, naime, stali na stranu ostavljene žene i Roka proglasili »poluludim« (*mezo matto*), jer je prodao sav godišnji urod domaćinstva kako bi podmirio kartaški dug, a zatim napustio selo i postao veslač-galijot na nekoj lađi (*è andato in fusta*) da bi imao od čega živjeti. Javno ga je mnijenje osuđivalo u prvome redu zato što »nije vodio brigu o supruzi i svojoj kući« (*senza considerazione della*

²⁴ Usp. M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije, nav. dj.*, (bilj. 11), 760.

²⁵ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Carnizza, Addi 7. Luglio 1690.

²⁶ *Isto.*

moglie e della sua Casa)²⁷, dvjema »kategorijama« visoko rangiranima na ljestvici moralnih vrijednosti poslijetridentske obnove.

Slučajevima »čaranja«/strigarie, često isticanim u iskazima prigodom vizitacijskih ophoda, Crkva je posvećivala posebnu pozornost, jer je bila riječ o pojavi ukorijenjenoj ne samo u »laičkoj« već i u »duhovnoj« sferi. Ranonovovjekovno predindustrijsko europsko društvo upravo je prolazilo onaj razvojni stupanj u kojem su se ostaci usmene »pučke kulture« i »pučkoga vjerovanja« još uvijek nalazili u pisanoj »učenoj kulturi«, a elementi »učene kulture« postupno ulazili u usmenu »pučku kulturu«.²⁸ Tako se moglo dogoditi u Istri (kao i u mnogim drugim mjestima diljem Europe) da su se »čaranjem«/strigarijama bavili i mnogi svećenici.²⁹ Puk je to prihvaćao, iako katkada ne zato što bi u to vjerovao, već zato što je iza takva čina stajala osoba »učene kulture«! I dijalog koji je biskup-vizitator Pagello vodio s krničkim sucem Mandušićem upućuje na takav zaključak. Na pitanje o »čaranju« sudac je odgovorio: »Gotovo svi mi iz sela kada obolimo pošaljemo nekog po liječnik u Savičentu kod gospodina arcipreta Appolonija, kojega držimo svecem. On tada daje ispisani listić koji oboljeli treba nositi oko vrata. Bolesnici nekad umru, nekad ozdrave.«³⁰ U zapisnik je zatim unesena biskupova replika: »Rečeno mu je da Crkva ne dopušta takve listiće i da je to obično varanje ljudi, pa ih ubuduće on i ostali ne trebaju uzimati. Primanje svetih sakramenata, pobožnost i istinska vjera puno će više koristiti od tih zabranjenih listića.«³¹ Znakovit je odgovor seoskoga suca u kojem se nazire malo osobnog opravdavanja, malo kajanja i ograđivanja od arcipretovih »listića«, ali i od biskupova prijekora. Evo Mandušićevih riječi: »Popustio sam, jer sam vjerovao da on kao svećenik zna što čini. No neka Bog drži moju kuću što dalje od bilo kakva zla. Ja ću se u svako-

²⁷ Isto.

²⁸ »Klasično« djelo od kojega se posljednjih tridesetak godina razvilo raspravljanje o »pučkoj« i »elitnoj« kulturi napisao je Carlo GINZBURG, *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del '500*, Einaudi, Torino, 1976. Nakon Ginzburgove studije o slučaju seoskoga mlinara Domenica Scandelle zvanoga Menocchio o tom su pitanju pisali Pietro ZAMBELLI, »Uno, due, tre, mille Menocchio?«, *Archivio Storico Italiano*, CXXXVII. (1979.), 51–90, dok je niz povjesničara sudjelovao za okruglim stolovima s tekstovima objelodanjenim u monografskim svescima časopisa *Ricerche di Storia Sociale e Religiosa*, n. s., 11 (1977.), 5–380 i *Quaderni Storici*, 41 (1979.), 393–697. Vrlo je važna studija Piera CAMPORESIJA, *Cultura popolare e cultura d'élite fra medioevo ed età moderna*, Storia d'Italia, sv. 4, Einaudi, Torino, 1981., 81–157. Istražni zapisnik inkvizicijskoga suda koji je preslušao seoskoga mlinara objelodanio je Andrea DEL COL, *Domenico Scandella detto Menocchio: I processi dell'Inquisizione (1583–1599)*, Edizioni Biblioteca dell'Immagine, Pordenone, 1990., 263 str. Usp. također i *Strumenti per ricerche sulla religione delle classi popolari* (a cura di Franco BOLGIANI), Stampatori, Tirrenia, 1981., 11–106; Robert MUCHEMBLED, *Cultura popolare e cultura delle élites nella Francia moderna (XV–XVIII secolo)*, Il Mulino, Bologna, 1991., 22–171.

²⁹ Osim primjera spomenutih u Pagellovoj vizitaciji slični su primjeri zabilježeni i za pastoralnih pohoda poročkih biskupa. Usp. M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije, nav. dj.* (bilj. 11), posebno u poglavlju »Neotkriveni svijet istarske subalterne kulture (Arhivska sondiranja, teze i problemi)«, 713–735.

³⁰ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Carnizza. Adi 7. Luglio 1690. Izvorni tekst glasi: »Quasi tutti quanti della Villa nell'occasione che siamo aggravati da qualche male, mandiamo a San Vincenti per ricever qualche rimedio dal Signor Arciprete Apollonio, venendo da noi tenuto per Santo; e ci da un boletino scritto da portar al collo da gl'infermi quali alle volte muorono, alle volte rissanano.«

³¹ ABOP. Fragment vizitacije. *Nav. mj.* U izvorniku stoji zapisano: »Gli fù detto, che la Chiesa non permette questi boletini, e ch'è un inganno dell'anime, e che però tralascino lui, e gl'altri di riceverli per l'avvenire, ricorrendo alli Sanitissimi Sacramenti, et alle devotioni con vera fede, il che gioverà maggiormente, che questi boletini prohibiti.«

me slučaju ubuduće vladati prema dobivenim uputama.«³² Krnički seljak, nositelj pučke kulture, možda je bio manje uvjeren u magičnu učinkovitost »listića« od župnika iz Savičente, predstavnika učene kulture, no poveo se za njim jer je, kako sam navodi, bila riječ o svećeniku. Arcipret je, pak, svojevrsni primjer čovjeka iz pučkih redova koji je pučki kulturni svjetonazor unio u svoj svećenički poziv, pa se, unatoč strogim crkvenim zabranama, katkada javljao i u ulozi svećenika-»čarobnjaka«. Tijekom vizitacije Eleonoro Pagello još će se susresti s »listićima« arcipreta Apollonija, štoviše i s njihovim podrobnim opisom. Na koncu toga dana ispitivanju je pristupio i Jure Šegota, pedesetogodišnji krnički župan. Manje povjerljiv i manje glagoljiv od suca *seoske banke*, Šegota je u iskazu samo potvrdio podatak o priležničkoj vezi svojega mještanina Gašpara Šikića i zanijekao postojanje »heretika, javnih hulitelja i zlikovaca«. Iako župan gospodarski razvijenog sela, od svih je ispitanika dao najkraći iskaz.

Ujutro, 8. srpnja 1690. biskupa je zamijenio njegov vikar. On je ispitivao dvojicu kapelana i bilježio izjave o njihovu pastoralnome radu, stanju u župi, prihodima svećenika i crkve, ali i o životu, navikama, manama i porocima... Kapelani Mate Braus i Tone Zenzerović služili su u crkvama sv. Petra i sv. Teodora svaki po dvadeset četiri mise godišnje. Za svaku misu primaju elemozinu u iznosu od dvadeset lira. Godišnje obave i pet procesija po četiri lire. Za smrt djeteta do sedam godina, kada se nosi bijela stola, kapelan dobiva dvanaest soldi, a za starije, kada se rabi crna, dvadeset četiri solada. Godišnji beneficij krničke kapelanije sastojao se od *primicija*, prvina od četrnaest *moza*³³ pšenice i isto toliko ječma, četrnaest janjaca i 14 *libara* sira. Kapelan je spomenuo i »neizvjesne« prihode, poput pogreba ili služenja prigodnih misa, koji, zajedno s redovitim prihodima, jedva dosežu pedeset dukata. Svećenički *status* dvojice kapelana bio je donekle različit. Tone Zenzerović generalnome je vikaru pripomenuo da je rodom iz Krnice (*Io son nativo di questo luogo*, kako se doslovce izrazio) i da ga je »puk izabrao kapelanom prošloga travnja na dan sv. Jure« (*Son stato eletto Capellano dal Popolo il mese d'Aprile passato il giorno di San Giorgio*). Nakon izbora župan Jure Šegota odveo je Zenzerovića u Pulu, gdje mu je generalni vikar dao potvrdu (*patente*), a potom ga je zaredio (*son stato ordinato*, kako je za sebe rekao) biskup Bernardino Corniani.³⁴ Zenzerović je vizitatoru predočio vikarov *Patente* i biskupove *Bolle*. Kapelana Brausa, međutim, izabrao je arcipret Mutvorana, jer je u Mutvoranu (od 1621. do 1787.) bilo sjedište kapelanije.³⁵ No obojicu je morao potvrditi biskup.

³² *Nav. mj.* Zapisničar je u prijevodu na talijanski ovako zabilježio Mandušićev odgovor: »Io hò ceduto, che per esser Prete, sappi quello che faccia. Dio però tenghi lontano ogni male dalla mia Casa, mà mi regolerò in ogni caso secondo l'instrutione datami.«

³³ Usp. Zlatko HERKOV, *Mjere Hrvatskog primorja*, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 1971., 21, 23, 25; Milan VLAJINAC, *Rečnik naših starih mera u toku vekova*, sv. III, Naučno delo, Beograd, 1968., 622–623.

³⁴ U doba vizitacijskog pohoda Eleonora Pagella biskup Bernardino Corniani više nije bio među živima (umro je u Fažani, 28. siječnja 1689.) Usp. M. PAVAT, *La riforma Tridentina, nav. dj.*, (bilj. 9), 99.

³⁵ Usp. Ivan GRAH, *Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci porečke i pulske biskupije (stanje 1. siječnja 1991.)*, IKD »Juraj Dobrila« – Biskupski ordinarijat Poreč, Pazin, 1991., 76.

Grada vizitacija baca malo više svjetla i na svakodnevni život seoskih svećenika u XVII. stoljeću, posebice na trenutke predaha od glavna zanimanja i duhovnih obveza. Dvojica krničkih kapelana i klerik Filip Buršić bili su mladi ljudi: Tone Zenzerović tada je imao 27, a Mate Braus 37 godina. Buršić, koji se manje spominje u tekstu vizitacije, bio je vjerojatno najmlađi. Sva su trojica bili potomci starih rodova naseljenih u kraju tijekom XVI. ili XVII. stoljeća: Zenzerović je bio rođeni Krničanin, Buršić također, dok Braus vjerojatno potječe iz susjednoga Mutvorana. Bili su svećenici iste kapelanije, živjeli su među svojom rodbinom, svojim prijateljima, među sumještanima ..., živjeli su u svijetu koji poznaju i koji njih poznaje, u kompleksnome ozračju gdje su se istodobno osjećali opušteni i strogo nadzirani. Razapeti između *pučke vjere* i *pučkih vjerovanja*, naučenih vjerskih kanona i scenarija crkvenih obreda, između vjerničkoga puka i viših crkvenih dostojanstvenika, istarski su seoski svećenici u XVI., XVII. i XVIII. stoljeću predstavljali onaj osebujni sloj koji je istodobno promicao i usporavao poslijetridentska obnoviteljska nastojanja.³⁶ Kapelani Braus i Zenzerović priznali su generalnome vikaru da rijetko odlaze popiti čašu vina u seoski podrum (*Caneva*) i to »u društvu s prijateljima, jer se to katkada ne može izbjeći« (*in compagnia d'amici, perch'alle volte non si può far di meno*). Riječ je tu o prijatelju-suseljaninu, možda još iz najranijega djetinjstva, kojemu se ne može odbiti takav poziv. No naglasili su da ne odlaze u gostionice (*l'osterie*); tek povremeno s rođakom ili prijateljem-»svjetovnjakom« (*secolare amico*) popiju »vrč vina radi okrepe« (*un boccale di vino per ricreazione*). Nekad zaigraju na karte, posebice »igru koja se naziva trijumf« (*un gioco che si chiama trionfo*). U lov na divljač odlaze kapelan Tone Zenzerović i klerik Filip Buršić; kapelan Braus ne voli loviti. Vizitator je time završio pohod selu Krnici.

Galižanska vizitacija: doba pobožnosti, doba opuštanja

Kretanje vizitatora i njegove pratnje od mjesta do mjesta, te posebice ulazak u njih, predstavljali su nesvakidašnji događaj, iznimno slikovit prizor koji je sam po sebi privlačio pozornost ondašnjega žiteljstva. Činjenica da se u ophodnji nalazio najviši crkveni dostojanstvenik, praćen i drugim uglednicima, pojačavala je svečani dojam toga čina. Kada je 8. srpnja 1690. biskup Eleonoro Pagello nakon večernjih pobožnosti (*doppo il Vespero*) odlučio krenuti prema Galižani, u njegovoj se pratnji nalazilo desetak osoba. Pisar je zabilježio da su na konjima jahali biskup i predstavnici njegova »dvora« (*Sua Signoria Illustrissima con la Corte*), zajedno s galižanskim kapelanom Zvanom Tesserom, koji im se priključio, te da su ih na prilazima selu, uz svečanu zvonjavu, čekali svećenici, seoski *meriga*³⁷ i mnogobrojni mještani. Pagello je, piše dalje u zapisniku, svima podijelio biskup-

³⁶ Detaljnije ću tu postavku argumentirati u opsežnijoj analizi porečkih biskupskih vizitacija, čija je izrada u tijeku.

³⁷ Merigom se nazivao seoski starješina u nekim istarskim selima. No i u gradovima je postojao *meriga*, primjerice u pojedinim pulskim gradskim četvrtima koje se nazivaju *Porte*. Brinuo se o održavanju putova, lokava, procjeni štete, primao je prijave i sudjelovao u hvatanju zlikovaca... U selima se *merigu* može poistovjetiti sa županom. Usp. Giulio REZASCO, *Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo*, Firenze, 1881., 608.

ski blagoslov (*benedizione Episcopale*) i uputio se arcipretovoj kući, gdje je odsjeo.³⁸ Idućeg je dana održana svečana *pontifikalna misa*, na kojoj se pričestilo dvjesto osoba.³⁹ Podatke o moralnim i vjerskim prilikama u Galižani biskup je nastojao saznati tek poslije objeda (*post prandium*) 10. srpnja, kada su, odvojeno jedan od drugoga, pred njega stupila dvojica seoskih *meriga*: pedesetogodišnji *messer* Antonio de Ghenghi, zvan *Mustacchija*, i *messer* Piero de Ghenghi. Njihove su izjave, dane pod zakletvom, bile gotovo istovjetne: »*u selu nema nijednoga heretika, javnog hulitelja, preljubnika, niti za osobe nečasna ophođenja*«. I osmoricu svećenika, koliko ih je tada prebivalo u Galižani, seoske su starješine opisali pohvalnim riječima, istaknuvši da »*ne čine ništa nedolično habitu koji nose*«. Ipak je *meriga* de Ghenghi, zvan *Mustachija*, primijetio da klerik Domenico Cipriotto posjeduje pušku kojom lovi divljač, dok je drugi *meriga*, njegov prezimenjak, upozorio da u Galižani stalno prebivaju dvojica svećenika, od kojih je jedan župnik u selu Peroju, a drugi župnik u selu Štinjanu. Iscrpniji u ocrtavanju stanja i kritičniji u njegovoj ocjeni bili su galižanski svećenici. Hijerarhijski najodgovorniji svećenik u župi bio je Giovanni Pietro Taiapiera, četrdesetdevetogodišnji arcipret crkve sv. Justa mučenika rodnom iz Labina, koji je u Galižanu došao 1687. dok je biskup bio spomenuti Bernardino Corniani. Prvi dio arcipretova iskaza odnosio se na godišnje crkvene prihode, koji su – ako ih usporedimo s onima krničkih kapelana – ovdje bili veći. Arcipretov *beneficij* sastojao se od 34 *moza* pšenice i isto toliko ječma, od 30 janjaca i 50 *libara* sira. Darovštinom je crkva došla u posjed oko 400 stabala maslina, od kojih se dobivalo oko tri *baglia*⁴⁰ *ulja*, *no za to služi više od stotinu misa*. Uz obvezu slavljenja četiri »*stalne mise*« (*messe perpetue*), crkveni se posjed proširio i na mali vinograd, koji je davao jedan *baglio* vina. Prihodi potječu i od raznih drugih misnih legata u iznosu od deset dukata. Usto je služio misu na devet oltara, uključujući i one vanjskih crkava. Siromašnim se obiteljima nisu naplaćivali pogrebi njihovih pokojnika.⁴¹

Izjave arcipreta Taiapiera bile su tako sadržajne da ga je vizitator Pagello i idućega dana pozvao preda se. Iako je odlučno ustvrdio da u Galižani »*nema heretika, niti sumnje o postojanju hereze*«, na biskupovo pitanje postoji li u župi »*ijedna osoba koja čini čarolije (incantesimi), vraćanja (sortilegi), čaranja (stregarie) ili druge vražje čine (altre cose diaboliche)*«, ispričao je slučaj koji je vizitator povezo s krničkom pričom o arcipretu Apolloniju iz Savičente i njegovim »*listićima*«. Iz Taiapierova se opisa razabire da se neki njegov bolesni župljanin uporno odupirao ispovijedi, čak je i fizički htio napasti svećenika kada je ovaj počeo čitati odlomak iz *Rituala*⁴² na latinskome jeziku. Svjedoči o tome

³⁸ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Gallesano. Adi 8. Luglio 1690.

³⁹ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Gallesano. Adi 9. Luglio 1690.

⁴⁰ Baio ili *baglio* iznosio je 75,18 litara. Usp. Bernardo BENUSSI, »Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre provincie«, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* XL, (1928.), 236. Tu mjeru pod nazivom *bajol*, kao tipičnu za Vinodol, spominje Z. HERKOV, *Mjere Hrvatskog primorja, nav. dj.*, (bilj. 33), 38.

⁴¹ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Gallesano. Adi 10. Luglio 1690. Zabilježene su riječi arcipreta Taiapiera: »Et accadendo la morte di qualche persona miserabile, non manco, ne mancherò di seppellirla catolicamente per amor di Dio.«

⁴² *Rituale Romanum* iz 1614. Galižana je tada bila naseljena pretežito talijanskim žiteljstvom, pa je arcipret Taiapiera rabio izdanje na latinskome jeziku. No mnogi su se župnici u istarskim hrvatskim selima u XVII. i

njegova izjava da se bolesnik podignuo u postelji »s bijesom i ogorčenjem« (*si levo l'infermo con rabbia e con sdegno*) kada mu je počeo čitati »*Rubrica de' Visitatione et cura infirmor*«. ⁴³ Arcipret Taiapiera pokušavao ga je zadržati rukom dalje od sebe i slučajno mu s vrata otrgnuo »listić« vezan oko vrata! Radilo se zapravo, kako je objasnio arcipret, o papirnatij vrećici u kojoj se, »osim voska, zemlje, kose, koščica mrtvaca i drugog smeća, nalazio i napis s riječima: natas natas natas natas eleiton ymas« (*gli cade un boletino, e haveva attaccato al collo, nel quale, oltre la cera, terra, capegli, osseti di morto et altri pezzeti di diverse imonditie nel mezo v'erano scritte queste parole ...*). ⁴⁴ Magijski napis predstavlja anagram u kojem riječ *natas*/"satan« s četiri strane zaokružuje druge dvije magijske riječi ispisane jedna ispod druge: *eleiton* i *ymas*. Čini se da je i svećenik Taiapiera vjerovao u neku moć ove čarobnjačke formule, jer je izjavio da se bolesnik, čim je ostao bez »listića«, odmah smirio i pristao na ispovijed! ⁴⁵ Deset dana kasnije bolesnik je umro a da arcipret, po vlastitim riječima, nije uspio saznati od koga je dobio »listić«. Biskup Pagello, koji se sjetio krničkoga slučaja, naveo je Taiapieru na razgovor o arcipretu Apolloniju iz Savičente. Pokazalo se da i Galizanci dobro poznaju njegove »listiće za ozdravljenje« (*boletini per guarire*). Jedna od župljanki, *donna* Menega Chimichia, zbog bolova u želucu posjetila je savičentskoga svećenika i od njega dobila famozni »listić«. Arcipret Taiapiera morao uložiti puno napora i prijetnji kako bi svoje župljane prisilio da prestanu odlaziti u Savičentu don Christoforu Apolloniju. Sam je to opisao riječima: »Toliko sam ih korio i galamio na njih, a korio sam također i mnoge žene, prijeteći da ih više neće primati u crkvu, da sam, Bogu hvala, otklonio od njih to zlo« (*havendo io tanto gridato, e strepitato, et havendo anco ripreso molte Done, minacciandole di non volerle in Chiesa, e cosi per gratia di Dio l'ho levate da questo male*). Unatoč tome, galižanski arcipret nije dobio u ruke nijedan Apollonijev »listić«. Iako mu je seljakinja Chimichia, koju je Taiapiera opisao kao »dobru župljanku i od Boga poštovanu dušu«, obećala predati »listić«, kasnije se predomislila i izjavila da ga je spalila! U Galižanu je, međutim, doprla vijest da je Chimichia viđena u biskupovoj kući, da je priznala svoj grijeh i dobila oprost.

Opis prilika galižanske crkve, njezinih svećenika, ali i žiteljstva župe dopunjuju izjave ostalih ispitanika. Pridonijeli su tome i sadržajni odgovori kapelana Zvane Tesserera, rođenoga Galižanca i iznimno dobrog poznavatelja župe. Od svojega prvog izbora prije trideset godina nije nikamo premješten. Poput Krniče i Galižani je pripadalo pravo izbora (*ius eligendi*) kapelana župne crkve, koji se obavljao na dan sv. Jure. Ako izabrani kapelan »nije bio po volji gospodinu arcipretu« (*quando il Capellano non fosse di sodisfattione del signor Arciprete*), morao je on, objasnio je dalje Tesser, navesti valjane razloge i predložiti svojega kandidata. Izbor jednog od dvojice predloženih obavljao se glasovanjem »svoga naroda« (*da tutt'il Popolo*)⁴⁶, a kapelanom je postajao onaj koji je dobivao više »glasova

XVIII. stoljeću služili Kašičevim prijevodom *Rituala* na »ilirski"/hrvatski jezik. O tome ću opširnije pisati na drugome mjestu.

⁴³ U Kašičevu prijevodu: »Od Pricestinya od Nemocchnika« (*Ritual Rimski, Romae, MDCXL., 67*).

⁴⁴ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita in Gallesano. Adi 11. Luglio 1690.

⁴⁵ Isto. U zapisnik su unesene arcipretove riječi: »Con mia gran maraviglia l'infermo si rese mansueto, e si dispose à confessarsi, come fece doppo due hore dal mio Capellano.»

⁴⁶ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Gallesano. Adi 11. Luglio 1690.

va«. Seoskog izabranika trebao je potvrditi pulski biskup. Uz iskaz kapelana Tessera valja dodati malu napomenu. Valja se naime upitati tko je, zapravo, birao seoskoga kapelana. Je li pojam »sav narod« (*»tutto il Popolo«*) obuhvaćao sve punoljetno žiteljstvo ili samo jedan njegov dio? U spomenutom *Rječniku povijesnog i upravnog nazivlja talijanskoga jezika* Giulio Rezasco je 1881. nabrojio 122 definicije pojma »narod« (*popolo*)!⁴⁷ U Istri XVII. stoljeća riječju »narod« označavale su se punoljetne muške osobe koje su pripadale puku, bilo seljačkome bilo gradskome. Građani i nobili predstavljali su poseban stalež. Galižanskoga kapelana izabrali su, dakle, odrasli muškarci, i to tako da su glasovali kuglicama, pa otud i naziv »balotiranje«. Zvane Tesser na taj je način dobio veći broj kuglica/glasova i postao je kapelanom u Galižani.

Biskupu je kapelan nabrojio i svoje prihode. Svaki *vicin*⁴⁸, glavar obitelji koji ne posjeduje volove za rad, dužan je davati jedan i pol *starolo/starić*⁴⁹ pšenice. Ukupno je godišnje dobivao 75 »punih *starića*« pšenice. Tri parcele oranice, ostavljene su kao misni legati, za koje služi ljetnice (*anniversarij*). Zajedno s arcipretom kapelan govori mise i u vanjskim crkvama (*chiese campestri*) od čega njegov dio iznosi 60 lira godišnje. Kapelanija posjeduje i stotinu *stopa/piede*⁵⁰ maslinika koji daje dva *baglia*⁵¹ ulja, uz obvezu slavljenja stotinu ljetnica. Mise služi i u vanjskim crkvama, pa svake nedjelje rano ujutro obilazi jednu po jednu, a na povratku govori misu u župnoj crkvi. Radnim danom također rano govori misu »po volji svijetu koji, nakon što je čuje, odlazi u polje« (*a comodo de' Popoli, che doppo sentita la Messa, vanno alla campagna*).

Kapelana Tesser posebno je istaknuo dvije procesije: prvu do crkve sv. Ilije (*Sant Elia*) u Mutvoranu, drugu do Gospe na brdu (*Madonna di Monte*) kod Šišana. Galižanci na procesije odlaze zajedno s Vodnjancima, a prije povratka i objeduju na tim mjestima. Tesser zamjera vodnjanskim sudionicima procesije na nedoličnome ophođenju: »Na povratku s navedenih procesija i žene i muškarci zaustavljaju se u Mutvornu i Šišanu kako bi jeli i pili. Naši međutim ne plešu i ne buče, već to čine oni iz Vodnjana, jer se njihova procesija održava isti dan s našom« (*Nel ritorno delle medesime processioni e Donne et homini si fermano a' far colatione, e bere in Momorano e Sissano. Gli nostri però non ballano, ne' fanno chiassi, ben si quelli di Dignano, perchè la Processione loro con la nostra vien fatta in un giorno stesso*).

Ženidbene napovijedi u crkvi sv. Justa mučenika u Galižani javno je oglašavao arcipret Taiapiera, no za njegove odsutnosti zamjenjivao ga je kapelan Tesser. Kapelan je strogo poštivao propise, pa je, kako sam ističe, posebno primao zaručnika koji ga je molio za na-

⁴⁷ G. REZASCO, *Dizionario...*, nav. dj., (bilj. 37), 824–830.

⁴⁸ *Vicin* je seoski obiteljski glavar; skup glavar naziva se *vicinia*. Na čelu *vicinie* stajao je župan ili *meriga*. Usp. M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*, n. dj., 263.

⁴⁹ Star(i)olo ili hrv. *starić* bio je žitna i solna mjera i iznosio je između 20 i 38 kilograma/litara. Usp. Z. HERKOV, *Mjere...*, nav. dj., (bilj. 33), 48–49; M. VLAJINAC, *Rečnik...*, nav. dj., (bilj. 33), 877–878.

⁵⁰ *Piede* (hrv. *stopa*) iznosi 0.35 metara (B. BENUSSI, »Ragguaglio...«, nav. dj., (bilj. 40), 234). Zanimljiva je opaska Zlatka HERKOVA, *Naše stare mjere i utezi*, Školska knjiga, Zagreb, 1973., 14: »Pogrešno bi bilo misliti da su dužine koje se pod tim nazivima javljaju jednake dužinama istoimenog dijela tijela, jer ih one kada daleko prelaze ili su pak manje od njih.«

⁵¹ Vidi bilj. 38.

povijed, a zatim zaručnicu s ocem i majkom ili nekim drugim rođakom, kako bi i oni potvrdili napovijed. Svi su župnici nastojali ostaviti dobar dojam o župi, pa je to učinio i svećenik Zvane Klimić u zapisniku nazvan »*semplice sacerdote*«. O sebi je rekao da je navršio trideset dvije godine, da je rođen u Galižani, gdje su živjeli i njegovi preci. Biskupu je izjavio kako »velečasna gospoda arcipret i kapelan dobro služe crkvu«, te kako »ne vjeruje da postoji ijedna župna crkva u kojoj se bolje služi od ove, jer se u njoj slave male i pjevane mise, a gospodin arcipret obilježava vigilije velikih svetkovina, drži nedjeljne propovijedi i uči djecu vjeronauku...« (*Li reverendissimi signori Arciprete e Capellano servono certo bene la Chiesa, ne credo vi sij Chiesa Parochiale meglio servita di questa, perchè si celebrano in essa le messe basse, e cantate ...; il signor Arciprete raccorda le Vigilie, e le feste, predica ogni Domenica ed' insegna la Dottrina Xpiana a i fanciulli...*). Dodao je da i sam katkada poučava vjeronauk. Ostao je dosljedan takvome stajalištu i kada je odgovarao na pitanja o vjerskoj stezi i moralnom ophođenju galižanskoga žiteljstva. Upravo takvim služenjem crkva je postigla da u Galižani »nitko ne živi u konkubinatu, nema javnih psovača i hulitelja, heretika, štriga i čarobnjaka, lihvara i osoba slična kova«. Zato su se za Uskrs svi u selu ispovjedili i pričestili i zato redovito slušaju misu prije jutarnjeg odlaska na rad u polje.

Unatoč optimističnim izjavama/vizijama svećenika Zvane Klimića, biskup je tijekom pastoralnog pohoda čuo i kritičnija mišljenja. Odnosilo se to u prvome redu na dvojicu svećenika – Domenica Furlana, zvanog Luchetto, i Piera de Petrea – rođenih Galižanaca, koji su stanovali u obiteljskim kućama, iako je prvi bio župnik u Štinjanu, a drugi u Peroju, sedam udaljenim oko šest do sedam kilometara. U svoje su župe odlazili samo nedjeljom i blagdanom, prigodom vjenčanja i krštenja ... Biskup je čuo izjavu svjedoka koji je osobno vidio »u pet-šest navrata kako su zbog hitnih slučajeva iz Peroja i Štinjana dolazile osobe po svoje župnike u Galižanu«. Pagella se neugodno dojmila i činjenica da je klerik Domenico Cipriotto posjeduje pušku i redovito odlazi u lov na divljač.

Fažana: i selo i grad

Osmoga dana pohoda, 12. srpnja 1690., Eleonoro Pagello krenuo je s pratnjom prema idućem odredištu – selu Fažani. Prema upravnoj diobi istarskih mjesta u doba Mletačke Republike na gradove (*Città*), kaštele (*Castelli*), obzidana mjesta (*Terre*) i sela, Fažana je pripadala selima (*Ville*). No po načinu života njezina stanovništva, po gospodarskim obilježjima, mogućnostima stjecanja sredstava za život, po prometnome položaju, orijentaciji na ratarstvo i stočarstvo, ali i na ribarstvo, prijevozništvo, pomorsku trgovinu i krijumčarenje ..., Fažana je bila i *selo* i *gradić*, bila je istodobno i ruralno i urbano središte. Tu je postojalo življe kretanje robe i ljudi, bolja povezanost s istarskim, kvarnerskim, dalmatinskim obalnim područjem, čak i s Venecijom. Razlika, u usporedbi s Krnicom i Galižanom, donekle se nazire i u tekstu vizitacijskoga zapisnika.

Eleonoro Pagello odsjeo je u kući pokojnoga biskupa Bernardina Cornianija, njegova prethodnika, koji je u njoj i umro 28. siječnja 1689.⁵² U tu je svrhu *Casa Corniana*, kako

⁵² ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 12. Luglio 1690.

se naziva u izvornome dokumentu, posebno uređena i pripremljena za biskupov doček. Okupljenim mještanim Pagello je podijelio blagoslov, a djeci utisnuo novčić u ruku. Jednako je postupio i u Krnici na početku ophoda. Bio je to dio svečanog uvođenja u pastoralni vizitacijski čin. U Fažani je Pagellovom odlukom preslušavanje svjetovnih i crkvenih dužnosnika obavio generalni vikar pulske biskupije. Prvi iskaz dao je stariji fažanski *meriga* Bernardin Buratto, usto i vlasnik lađe, jer se u zapisniku naziva *paronom*. Pedesetosmogodišnji starješina *kòmuna* odlučno je odgovorio da u Fažani nema »javnih preljubnika, psovatelja, heretika, lihvara, čarobnjaka i vračara...«, no i u njegovu se iskazu pojavio tada dobro poznati arcipret iz Savičente Christoforo Apollonio! Mnogi su Fažanci, tvrdi Buratto, odlazili k njemu zbog bolesti i dolazili s »listićima« oko vrata, no naveo je i zanimljiv primjer koji upućuje na zaključak da je Apollonio bio i egzorcist. *Paron* Buratto jamačno je poznao mnoge pomorce s obiju jadranskih obala, a jedan o njih, fažanski *ga meriga* naziva »dalmatinskim bratom« (*fratello Dalmatino*)⁵³, odveo je svoju »urekнутu« sestru k arcipretu Apolloniju u Savičentu. Godinu dana kasnije, prigodom susreta s tim pomorcem u Veneciji, saznao je da se »*Donna maleficata*«⁵⁴, to jest njegova sestra, nakon posjeta Savičenti, dobro osjeća i da ju je vodio na hodočašće sv. Anti u Padovu. Drugi fažanski *meriga* Nicolò Pesce Negro u svojem je iskazu dopunio vizitatorove spoznaje o arcipretu Christoforu Apolloniju, svećeniku-»čarobnjaku« i *egzorcistu*, kako su ga prikazali dotad ispitani svjedoci. *Meriga* Pesce Negro posvjedočio je, pozivajući se na Fažanca Battista Miana, da svećenik Apollonio posjeduje neki medicinski priručnik o bolestima i njihovu liječenju⁵⁵ i da oboljelima ne daje samo magijske »listiće« već i pouke i upute kako liječiti bolest, dakako na razini tadašnjih medicinskih saznanja.⁵⁶ Pripomenuo je također da arcipreta Apollonija puk poznaje pod nadimkom *Canonchino* (hrv. »Mali top«, možda »*Topić*«). Kada je popodne 14. srpnja 1690. generalni vikar postavio uobičajeno pitanje o »*štrigama*, čarobnjacima ..., javnim grešnicima«, fažanskome je svećeniku Lorenzu Darinu još jednom dozvao u sjećanje arcipreta iz Savičente i njegove »listiće«.

⁵³ Uobičajeno oslovljavanje riječju »brate« na istočnoj obali Jadrana, posebice u Dalmaciji, spominje se i u zanimljivome *vademecumu* anonimnoga autora iz XVI. stoljeća: *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonescha alli grandi alli picoli et alle donne. / Et similmente la ditta opera insegna alli Schiavoni a parlare bono et corretto Italiano*. Usp. Jan PETR, »Italsko-čakavska jazykova priručka z r. 1527.«, *Slavia* XLII., 1 (1973.), 47, 52.

⁵⁴ Riječ *maleficato* znači isto što i *ammaliato*; hrvatski: začaran, urekнут.

⁵⁵ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 13. Luglio 1690. (»Arciprete Apollonio gl'habbi letto sopra un libro i rimedij da usarsi per il male, che travagliava quel tale...«).

⁵⁶ U drugoj polovici XVII., a posebice u XVIII. stoljeću, i po istarskim župama kruže priručnici o bolestima ljudi i stoke koje su napisali tadašnji vrhunski europski stručnjaci, a prevedeni su na talijanski. Primjerice u knjižnici Župnog ureda u Pićnu nalazi se primjerak priručnika *Avvertimenti al Popolo sopra la sua Salute del Signor Tissot Socio della Reale Accademia di Londra, della Medico-Fisica di Basilea, della Società Economica di Berna ec., ec. ec.*, Venezia, MDCCLXXXVI. Tissotovo je djelo s francuskoga na talijanski preveo mletački »liječnik i filozof« dr. Giampietro Pellegrini. Zanimljivo je pripomenuti da je traktat znamenita liječnika posjedovao pićanski župnik Petar Aničić koji je na knjigu stavio autografski »Ex libris«. Liječenjem velikih boginja bavila se knjiga istarskoga liječnika Ignazija Lottija, *Istruzione popolare per la cura domestica del vajuolo*, Venezia 1794., a vrlo zaraznom bolesti goveda – »cancro volante« – priručnik francuskoga veterinara Pauleta, *Ricerche storico-fisiche sopra la malattia epizootica*, Venezia 1785. (Djelo francuskoga liječnika i akademika Pauleta preveo je i prilagodio venetskim, furlanskim i istarskim seoskim prilikama spomenuti liječnik Ignazio Lotti.)

Darin je posvjedočio da je i osobno našao Apollinijev »biglietto« izgubljen ili odbačen na cesti prema Vodnjanu. »Na njemu je«, veli fažanski svećenik, »bilo, takoreći, ispisano stotinu križeva«. ⁵⁷ Nađeni je »biljet« odnio kući, no kasnije ga je negdje izgubio. Po Darinu je većina oboljelih koji su nosili arcipretov »listić« ubrzo umrla. Primjer svećenika iz Savičente Christofora Apollonija nije usamljen niti rijedak. Za pastoralnih pohoda porečkoj biskupiji u mnogim su istarskim selima zabilježeni slični slučajevi. ⁵⁸ Amblematične figure seoskih svećenika-»čarobnjaka« o sebi su na listovima vizitacijskih zapisnika ostavile dvojaku sliku: vizitatori ih drže predstavnicima »neukog« i »primitivnoga« klera, dok u očima seoskih župljana njihovi likovi poprimaju aureole osebnih *pučkih svetaca*. Seoski svijet – i sam razapet između pučkoga vjerovanja i poslijekoncilskoga prodiranja »učene« kulture u »pučku« kulturu – mogao se poistovjetiti sa svećenicima, podrijetlom sa sela koji u sebi nose duboko usađenu pučku vjersko-magijsku odrednicu. Taj, u Istri XVI.–XVIII. stoljeća mnogobrojni sloj seoskih svećenika, velikim je dijelom prihvatio pouku »učene vjere«, ali još nije potpuno odbacio korijene stare pučke magijske svijesti utjelovljene u dubini njegova bića. U tome tranzicijskome dobu istarski su se seoski/pučki svećenici djelomično poistovjećivali s vjerom svojih župljana, a djelomično s vjerom svojih biskupa i učenih katoličkih prelata i teoretičara. Tranzicijsko doba te pojave bilo je doba *dugoga trajanja*.

Mali svijet u previranju

Poput nekih drugih istarskih župa i u Fažani je vizitator morao biti posrednikom u sporu oko izbora kapelana. Naime, biskup Corniani to je pravo priznao fažanskome *kòmunu* 1687. Fažanci su za kapelana izabrali dvadesetdevetogodišnjega Zvanu Rapca, rođena u Puli i podrijetlom iz Labina (vjerojatno iz Rapca). No dvojica *meriga* htjela su – i to bez »balotiranja« – nametnuti svojega kandidata, svećenika Lorenza Darina. Spor se otegnuo tridesetak dana, pa je Rabac, umjesto u travnju na dan sv. Jure, izabran u svibnju, što je bacilo sjenu na legalnost njegova izbora. ⁵⁹ Čini se da je prijedor oko imenovanja kapelana ostavio traga u fažanskome *kòmunu* i njegovo javno mnijenje usmjerio protiv svećenika Darina. Nekoliko ga je ispitanika optuživalo za nedolično ophođenje, posjećivanje krčmi (*hostarie*), za sablažnjivu vezu sa sluškinjom Margheritom Vallon, kćerkom pokojnoga Jeronima, zvanom Zonfa, kao i za rođenje njezina nezakonita djeteta. Posebice se isticala činjenica da se Darinova dvadesetdvogodišnja sluškinja porodila pod stubama ulaznoga balkona. ⁶⁰ U tijeku vizitacije pokazalo se da je ta objeda bila neistinita. Dijete je zapravo

⁵⁷ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 14. Luglio 1690. post prandium. Evo, dijela izjave svećenika Lorenza Darina: »Ed' io ne lessi uno di quei boletini, ritrovato nella strada per andar a' Dignano, e vi erano cento croci (per così dire) scritte...«

⁵⁸ U tijeku je kompleksna društveno-povijesna i kulturno-antropološka analiza vizitacija porečkoga biskupa Giambatiste Del Giudicea (1645.–1667.), pohranjenih u Arhivu Biskupskog ordinarijata u Poreču.

⁵⁹ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 14. Luglio 1690. Jedan od sudaca *kòmunske banke* u Fažani, Alvise Codeste, izjavio je da svećenik Zvane Rabac na dan sv. Jurja izabran za kapelana, no da ga biskup još nije potvrdio!

⁶⁰ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 13. Luglio 1690. *Meriga Nicolò Pesce Negro* doslovce je izjavio: »Et all' hora quando nacque questa Creatura fù gran' mormorrone hauendola partorita sotto il ballador della scalla.«

bilo rođeno u nezakonitoj vezi između Darinove sluškinje i njegova sluge, došljaka iz Kastva koji u doba vizitacije biskupa Pagella više nije bio među živima.⁶¹ Valja na ovome mjestu upozoriti na tako često ponavljanu priču o *svećeniku i njegovoj konkubini*, da je ona neprijeporno postala jedan od *stereotipa* nastalih u srazu između *učene* i *pučke* vjere i kulture, u srazu između *vjere* i *ideologije*. Iako se taj *stereotip* pojavljuje u arhivskim vrelima – od zapisnika pastoralnih pohoda, rasprava o »slučajevima savjesti«/ *casi di coscienza* na svećeničkim skupovima i biskupskim sinodama – tek je iz današnjega pogleda unatrag moguće načiniti vjerodostojnu sociokulturnu analizu pojedinačnih i sveukupnih slučajeva i stvoriti zaključke sukladne kontekstu ondašnjih prilika.

Struktura prihoda fažanske crkve slična je onoj u Krnici i Galižani, dakako i u većini istarskih župa. Kapelan Zvane Rabac nabrojio je generalnome vikaru što čini rentu njegove crkve. Župljani koji posjeduju masline i koriste tijesak za pravljenje ulja za svaki *baglio* plaćaju jednu libru. Legat pokojne gospođe Laure Magnofighi obvezuje ga na stotinu misa, a onaj gospođe Mariete Venturelli na četrdeset. Dvije mise tjedno služi za duše u čistilištu, no one se – iako neredovito – plaćaju »novcem izvađenim iz škrabice« (*col' denaro che si cava dalla cassetta*). Za svako vjenčanje dobiva po 24 solada. Više je prihoda pritjecalo Antoniju Gobbiju, fažanskome arcipretu. U ime beneficija dobivao je 130 *starića* pšenice i 14 *mozza* ječma, šest do sedam janjaca i jedan sir. Koristio je i malu oranicu, na kojoj je mogao posijati četiri *starića* žitarica, te maslinik s osamdeset stabala, od kojih dobiva oko dva *baglia* ulja. Sto trideset dvije lire dobiva za služenje na oltarima župne crkve, crkve Majke Božje od Karmela i crkve raspetog Isusa. Godišnje slavi 160 ljetnica: za pjevanu misu dobiva dvije, a za običnu jednu liru. U neredovite prihode spadaju oni od vjenčanja i pogreba. Zanimljiva je primjedba arcipreta Gobbija da je za pjevanu misu s potpunim obredom predviđena svota od pet dukata, dok se za večernju u kući prije naplaćivao jedan dukat; njemu se to činilo previše, pa je svotu smanjio na četiri lire.⁶² Troškove za svijeće dijele napola župna crkva i Bratovština Presvetoga sakramenta. Svi su ti prihodi zapravo jedva pokrivali godišnje potrebe seoskih svećenika, pa ih crkvena i svjetovna vrela često spominju kao siromašne i loše odjevene.⁶³

Fažana je, ako valja suditi prema izjavama ispitanika, živjela malo drukčijim životom od ostalih sela. Iako su i tu svećenici katkada navraćali u seosku točionicu na vrč vina »radi okrepe«, kako se to uobičajilo izjavljivati vizitatoru, iako su i tu neki od njih posjedovali puške i pse za lov (arcipret Gobbi, kapelan Rabac i svećenik Darin) ..., životni je ritam u Fažani bio nešto dinamičniji. *Meriga* Pesce Negro optužio je svećenike da previše vremena izbivaju u lovu na zečeve i ostalu divljač, pa se neredovito održava jutarnja misa, a događalo se da neki župljanin umre bez sakramenata. Seoski glavar Pesce Negro ispričao je

⁶¹ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita di Fasana. Adi 14. Luglio 1690. Preslušavanje kapelana Zvane Rapca i samoga Darina. Dijete je rođeno u nezakonitoj vezi između Darinove sluškinje Margarite Vallone, zvane Zonfa i njegova sluge, došljaka iz Kastva.

⁶² ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita in Fasana. Adi 14. Luglio 1690. Pisar je u zapisnik unio Gobbijeve riječi: »Quando si canta tutto l'Officio ne' Funerali mi sono corrisposti cinque ducati. Per il Vespero in casa prima veniva corrisposto un ducato; mà io parendomi troppo, hò minorato il pagamento in Lire 4.«

⁶³ Usp. M. PAVAT, *La riforma...*, nav. dj., (bij. 9), 134 (»I preti sono poveri, per la maggior parte ignorantissimi...«).

dogadaj koji se zbio u dućanu već spomenuta Fažanca, pomorca i trgovca Bernardina Burata. Nakon pogreba *parona* Anzola Paiata, koji je izdahnuo u rano jutro bez nazočnosti svećenika (jer su se nalazili u lovu), arcipret je zatražio od njegove udovice Margherite plaćanje zadušnica. Po izjavi Pesce Negra udovica mu je oštro odvratila: »Polako, polako, moramo još srediti neke račune s gospodinom arcipretom, jer je moj muž umro bez ispovijedi ...« (*Piano, piano, c'habbiamo da far i conti col signor Arciprete, perche mio marito è morto senza confessione...*).⁶⁴ Navedeni su i slučajevi uplovljavanja lađa – *barki* i *tartana* – u fažansku luku, čiji su mornari i putnici željeli čuti misu, no u selu nije bilo nijednoga svećenika. Zbilo se to jednom i na dan sv. Petra. Mornari su, veli svjedok, neko vrijeme čekali a zatim dignuli jedra i otplovili...⁶⁵ Čini se da je svećenik Darin imao posebno bliske veze s pomorcima koji su navraćali u Fažanu. U jednome se iskazu navodi kako su mnogi mornari Darinovi prijatelji i kako nakon mise zajedno idu jesti u seosku oštariju.⁶⁶ Unatoč kritičkim primjedbama javno mnijenje fažanskoga *kòmunu* o svojim svećenicima bilo je povoljno i svodilo se na riječi koje je o njima izrekao *messer* Alvise Codeste, član seoske *sudačke banke*: Svećenici ovoga mjesta mirne su osobe i ne izazivaju sablazan (*non sono scandalosi mentre vivono quieti*).

Konac pastoralnog pohoda

Osim što je u iskazima izbila na vidjelo činjenica da su mnogi Fažanci odlazili u Savičenu po magijske »listiće« arcipreta Apollonija, za vizitacijskog pohoda među laičkim svijetom nije zabilježen nikakav važniji slučaj kršenja moralne i vjerske stege. U zapisnik je tek usputno unesena primjedba da mnogi iz toga mjesta poslije jutarnje mise, čak i nedjeljom i za blagdane, odlaze na rad u polje, u ribolov, te da kolima voze proizvode u Pulu. Samo je jedan otac – seoski sudac Alvise Codeste – skrušeno priznao generalnome vikaru da mu se sin nije htio ispovjediti i pričestiti za Uskrs,⁶⁷ no da ga je, nakon vijesti o biskupovu dolasku u pastoralni pohod Fažani, na to prisilio prijeteći mu da će ga istjerati iz kuće. U Fažani nije zabilježen nijedan slučaj javnih hulitelja, psovača, vještica, čarobnjaka, zlikovaca, lihvara ... Bilo je to sukladno dobrome glasu mjesta u koje se za nezdravih

⁶⁴ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita in Fasana. Adi 13. Luglio 1690.

⁶⁵ Isto. Adi 13. Luglio 1690. *Meriga* Nicolò Pesce Negro zatražio je od vizitatora da spriječi buduće izbjivanje fažanskih svećenika zbog odlaska u lov. Evo kako je to uneseno u zapisnik: »Io ricordo, che farebbe bene Monsignor Illustrissimo Vescovo rimediare accio il Signor Arciprete, e 'l Signor Cappellano, com'anco il Reverendo Pre Lorenzo Darin stassero in Fasana tutti li giorni feriali, quanto le Feste, ne vadino fuori del Luogo alle caccie, come fanno, cosi' gli Popoli ascoltino la Santa Messa, e venendo l'occasione de' Marinari, e passeggeri che vogliono la Messa, non siano costretti à partire con le barche senza sentirla, come successe, ch'il giorno di San Pietro essendo gli Sacerdoti fuori del Luogo, capitarono due Tartane, delle quali i Marinari sospiravano una Messa per esser giorno festivo, nè havendola potuta avere doppo haver aspettato un pezzo, furono finalmente costretti à far vela, e partire per il suo viaggio.«

⁶⁶ Isto. Adi 14. Luglio 1690. (»Pre Lorenzo Darin hà dei marinai amici, quali gli fanno celebrar Messa, e poi l'invittano à mangiar con loro all' Hostaria...«)

⁶⁷ Isto. Adi 14. Luglio 1690. Slučaj svojega sina *messer* Codeste nije pokušavao objasniti, jedino ga je prepričao: »Un mio figliuolo non s'era confessato, ne comunicato per Pasqua; mà adesso colla venuta di Monsignor Illustrissimo, e Reverendissimo Vescovo in Visita l'ho fatto confessare, e comunicare, altrimenti lo volevo scacciare fuori di Casa.«

mjeseci iz malarične Pule povlačio njezin biskup da bi odsjedao u rezidencijalnoj kući općenito poznatoj kao »*Casa Corniana*«.

Nakon što je generalni vikar obišao sve »vanjske crkve« (*chiese campestri*) i izvijestio o stanju u kojem se nalaze, pulski biskup Eleonoro Pagello završio je pastoralni pohod misom u arhiprezbiterijalnoj crkvi u Fažani.⁶⁸ U zapisnik je unesen tekst biskupovih naredaba o izmjenama svega onoga što se ne slaže s crkvenim zakonima. Biskup je posebice upozorio na nekoliko pojava u Krnici, Galizani i Fažani, prema kojima je usmjerio oštricu kritike i izdao stroge naredbe da se one isprave. Pagello je – sukladno obvezama vizitatora⁶⁹ – nastojao ispraviti jedino ona zastranjivanja koja su očito smanjivala ugled svećenstva i crkve. Zato je biskup svojim svećenicima mogao oprostiti pokoji »vrč vina radi okrepe«, pokoji partiju karata, pokoji odlazak u »oštariju« s prijateljima i rodbinom, zato im nije puno zamjerio ako nisu uvijek stanovali »in loco« ..., ali ih je službeno ukorio zbog posjedovanja oružja, pasa i pasionirana bavljenja lovom i poručio im da se »moraju više baviti lovom na duše, a manje na zvjerad, niti smiju baratati puškama, što im zabranjuje sveti kanon« (*»Dovendo gl'Ecclesiastici attendere alla Caccia dell'anime più tosto ch'à quella delle fiere selvatiche, ne maneggiar schioppi prohibiti à gl'medesimi da Sacro Canone*).⁷⁰ Oštra opomena upućena je i svećenicima koji vode procesije u mjesta udaljena osam pa i deset milja od župe, čime se, uz nedolično ophođenje sudionika, profanira svečani čin pobožnosti. Pagello je upozorio svećenike da buduće procesije, bez njegove izričite suglasnosti, neće smjeti biti dulje od jedne milje.⁷¹ Čini se da je Pagella najviše ogorčila činjenica što su mnogi župljani, odmah nakon nedjeljne mise, kolima punim žitarica, vina, drva i drugih trgovačkih predmeta, kretali u Pulu kako bi tu prodavali svoju robu. Biskup je upozorio ne samo »laike« već i arcipreta da su »blagdani posvećeni Gospodinu i da ih valja iskoristiti za molitvu i zahvalnost Bogu za svakodnevna dobročinstva« te kako će ubuduće »zatražiti da svjetovna vlast suzbije tu prokletu zloporabu«.⁷²

⁶⁸ *Isto*. Adi 15. Luglio 1690.: »Colla Visita nostra Pastorale, che per l'obbligo ingiunto dal Sacro Concilio di Trento, habbiamo terminata in cotesta Chiesa Archipresbiteriale di Fasana...«

⁶⁹ Marc VENARD, »Le visite pastorali francesi dal XVI al XVIII. secolo«, u knjizi *Le visite pastorali, nav. dj.*, (bilj. 3), 28. Autor izrijekom ističe: »La visita ha sempre avuto come fine esplicito quello di riformare e di correggere.«

⁷⁰ ABOP. Fragment vizitacije E. Pagella. Visita in Fasana. Adi 15. Luglio 1690. Sedma točka biskupova izvješća.

⁷¹ *Isto*. U osmoj točki Pagello je dao zapisati: »Le Processioni sono state instituite da Chiesa Santa per render placata l'ira di Sua Divina Maestà ; et havendo Noi ritrovato in questa Sacra Visita farsi alcune processioni distanti dalle Parochiali gl'otto, e dieci miglia, prohibiamo per giusti rispetti il farsi de cetero tali Processioni senza nostra espressa licenza, oltre un miglio lontane dal Luogo.«

⁷² *Isto*. Desetu točku biskupovih poruka pisar je ovako unio u vizitacijski zapisnik: »Le Feste sono giorni del Signore, e devono esser spese in lodi, e ringraziamenti à Sua Divina Maestà per gli quotidiani benefizij, et essendoci pervenuto à notitia con gran perturbamento dell'animo nostro, che da molti senza verun rispetto vengono violate, con condur Carri carichi di Biade, Vini, legna, et altro alla Città in giorno festivo, commandiamo al molto reverendo signor Arciprete, che per zelo dell'honor di Dio, e de' Suoi Santi debba nell'occasione, che predica le Domeniche in Chiesa far conoscere al Popolo la gravità di quest'errore, et il gran danno, che risulta all'anime dall'inosservanza de' giorni festivi à Dio solo risserbati [...]; et in caso di transgressione, si protestiamo d'usar ogni rigore contro di lui, e contro gli Laici transgressori, d'implorar il braccio secolare per reprimere questo dannatissimo abuso.«

Na tome mjestu završava sačuvani fragment pastoralne vizitacije Eleonora Pagella, jednoga u nizu pulskih biskupa koji su djelovali na temeljima koncilske obnove.

Kako proučavati vizitacije?

U ovome je prilogu detaljnije i s puno primjera i navoda iz građe prikazana Pagellova vizitacija triju južnoistarskih župa. Takav pristup sačuvanim fragmentima vizitacije iz god. 1690. držim prihvatljivim, jer je riječ o rijetkim a ipak vrijednim podacima koji promiču saznanja o svijetu seljačke *supkulture*, o »svijetu koji smo izgubili«, kako se izrazio jedan engleski demograf i proučavatelj predindustrijskoga društva.⁷³ Valja upozoriti i na činjenicu da je znameniti proučavatelj te građe, spomenuti Gabriel Le Bras, u početku, prije Drugoga svjetskoga rata, zastupao tezu da bi sve vizitacije, zbog njihove goleme vrijednosti, trebalo objelodaniti u kritičkim izdanjima.⁷⁴ Kasnije je odustao od takva stajališta, ne samo zato što bi to bio golem i skup projekt (za koji je nedostajalo i stručnjaka i novca) već i zato što se naglo počela razvijati »serijalna povijest«, koja je analizi knjiga biskupskih vizitacija pristupala iz metodološki drukčijeg kuta. Iako je u dugim nizovima vizitacijskih zapisnika moguće uočiti »serije« podataka i definirati istraživačko područje, ipak i »serijalni« pristup ima mnogobrojnih nedostataka⁷⁵ već i zato što se ne osvrće na mnoge »nekvantitativne« pojave. Metodološki bi kodekse o pastoralnim pohodima valjalo proučavati jednako narativnim kao i »serijalnim«/kvantitativnim pristupom. Svaki segment ovih dragocjenih arhivskih vrela o seoskom i gradskome svijetu, koji se doima »nepokretnim« a ipak se nalazi u stalnim unutarnjim previranjima, zaslužuje pozornost povjesničara i njemu srodnih interdisciplinarnih i multidisciplinarnih stručnjaka.

Neuspjela vizitacija i Pagellova smrt

Fragment vizitacije dijela pulske biskupije godine 1690. jedno je od rijetkih izravnih svjedočanstava o biskupu Pagellu i njegovoj pastoralnoj djelatnosti. Biskupovo nastojanje da obavi vizitaciju na cijelome području svoje dijeceze, uplelo ga je u dramatičan politički spor s austrijskim nadvojvodom iz kojega nije uspio naći izlaz. Godine 1693. Pagello je došao u kanonski pohod Rijeci,⁷⁶ a dvije godine kasnije pulskom je arhiđakonu Angelu Bassiju povjerio pastoralni obilazak svih dijelova biskupije. Po nekim svjedočanstvima Bassi se grubo i osorno odnosio prema podanicima u austrijskome dijelu dijeceze, pa ga je istarski gubernator istjerao sa svojega područja. Pagello je tada dalje vođenje vizitacije povjerio Mati Barčiću. No bilo je prekasno. Car Leopold I. bio je toliko indigniran tim slučajem da je zabranio pristup na austrijsko područje ne samo Barčiću već i sa-

⁷³ Usp. Peter LASLETT, *Il mondo che abbiamo perduto: L'Inghilterra prima dell'era industriale*, Milano, Jaca Book, 1979., passim.

⁷⁴ Vidi o time M. VENARD, *Le visite...*, nav. dj., (bilj. 69) 40 i dalje.

⁷⁵ Na nedostatke proučavanja vizitacijske građe u »serijalnim nizovima« upozorio je i A. TURCHINI, »La cultura materiale nelle visite pastorali«, nav. dj., (bilj. 3), passim.

⁷⁶ Usp. Giovanni KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Stabilimento Tipo-litografico, Rijeka, 1896., 61.

mome Pagellu, a usto je poništio sve biskupove akte u svezi s vizitacijom.⁷⁷ Ogorčen i ožalošćen ishodom dugo pripremanoga kanonskog pohoda, Eleonoro Pagello umire u Puli 16. svibnja 1695.⁷⁸

Snalažljivije i s puno više diplomatskog obzira i uspjeha Pagellovo je djelo nastavio Giuseppe Maria Bottari (1695.–1729.), vrli ostvaritelj poslijekoncilskih nastojanja, koji je zavrijedio epitet jednoga od »najzaslužnijih pulskih biskupa« (*Vescovo meritissimo di Pola*).⁷⁹

Summary

VISITATIONS' FRAGMENTS WRITTEN BY THE BISHOP OF PULA ELEONORO PAGELLO (1690)

In the archival fond of the bishopric of Pula presently there is preserved nothing but fragments of the visitation dating from 1690. Bishop of Pula at that time was Eleonoro Pagello (1689-1695). Already in 1690, he made visitation to three villages in the Southern Istria – to Krnica, Galizana and Fažana. As other similar visitations, these fragments disclose many details about particularities of village agglomerations after the great migrations in Istria – they reveal data about meeting of popular and 'learned' culture, daily life, popular devotion and enduring of 'magic conscience'. On the other hand, these fragments also disclose efforts of the Church (after the counter-reformation councils) to strengthen devotion and morals among believers by punishment and correcting everything that was considered wrong. From the testimonies, which are recorded, one can see all the problems of the parish priests from that time – their attempt to follow the Church regulations and bring them into concord with popular beliefs that existed among parishioners. Bishop Pagello understood the situation and he reprimanded only those priests who wasted their time in hunting and neglected their parochial duties. He also blamed some for the bad manners during processions and for not respecting Sunday (i.e. working on this day). In 1693, Pagello visited the city of Rijeka but his attempt to visit the entire bishopric of Pula too was not so successful because some of its parts were under the Austrian rule. In 1695, bishop Eleonoro Pagello dies in Pula.

⁷⁷ Nav. mj. Također i M. PAVAT, *La riforma...*, nav. dj., (bilj. 9), 99.

⁷⁸ F. BABUDRI, »Elenchus...«, nav. dj., (bilj. 10), 63.

⁷⁹ Usp. Giovanni RADOSSI, »Il Testamento di Monsignor G. M. Bottari 'Vescovo meritissimo di Pola' (1695–1729)«, *Atti del Centro di ricerche storiche (Rovinj-Trst)*, XXVIII. (1998.), 545–598.